

Zamknięte ośrodki edukacyjne (Les centres éducatifs fermés – CEF) i ich liminalna pozycja w wymiarze sprawiedliwości dla nieletnich we Francji

Closed Educational Centers (Les centres éducatifs fermés – CEF) and their liminal position in the Juvenile Justice System in France

*„Musimy udowodnić dziecku, że nakładamy na nie ograniczenia,
które prowadzą je do korzystania z własnej wolności”*

Kant, 1967

Key words: closed educational centers, Juvenile Justice system in France.

Abstract: This article is theoretical in nature. It presents considerations related to the functioning of French closed educational centers (les centres éducatifs fermés – CEF), which are often perceived as the last step before imprisonment. The first part presents the main directions taken by the French government around the end of the 1990s regarding the (re)education and (re) integration of juvenile offenders. The second part presents the most important assumptions of the system of working with minors in France, and the third part focuses on the characteristics of the functioning of closed educational centers (CEFs) occupying a liminal position in the penal system “strengthened” by a new perspective on the problem of juvenile delinquency – namely, the “transition” from protection law to security law, which remains the basis of youth justice policy in France to this day.

Słowa kluczowe: zamknięte ośrodki edukacyjne, wymiar sprawiedliwości dla nieletnich we Francji.

Streszczenie: Artykuł ma charakter teoretyczny. Ukazuje rozważania związane z funkcjonowaniem francuskich zamkniętych ośrodków edukacyjnych (Les centres éducatifs fermés – CEF), które są często postrzegane jako ostatni krok przed osadzeniem w więzieniu (les établissements pénitentiaires pour mineurs – EPM). W pierwszej części przedstawiono główne kierunki, jakie podejmował rząd francuski u schyłku lat 90. XX w. w kwestii (re)edukacji i (re)integracji nieletnich przestępców. W drugiej części przedstawiono najważniejsze założenia systemu pracy z nieletnimi we Francji, zaś część trzecia koncentruje się na charakterystyce funkcjonowania zamkniętych ośrodków edukacyjnych (CEF) zajmujących liminalną pozycję w systemie karnym „wzmocnionym” nowym spojrzeniem na problem przestępczości nieletnich – a mianowicie „przejściem” od prawa ochronnego do prawa bezpieczeństwa stanowiącego po dziś dzień podstawę polityki w zakresie wymiaru sprawiedliwości dla młodzieży we Francji.

Nierozwiązany problem nieletnich we Francji – kilka refleksji na temat ich (re)edukacji

Od wielu lat brak poczucia bezpieczeństwa stanowi główny przedmiot obaw większości francuskiego społeczeństwa, którego „żądanie ochrony” wyraża się przede wszystkim w odniesieniu do zachowań młodych ludzi określanych jako niebezpieczne, agresywne – w tym także niektórych młodych ludzi głównie obcego pochodzenia, z peryferyjnych dzielnic mieszkaniowych. W obliczu tych zachowań – określanych jako zagrażające porządkowi publicznemu, a także bezpieczeństwu mienia i osób – działania i reakcje policji oraz wymiaru sprawiedliwości uznawane są za niewystarczające i dość szeroko komentowane w przestrzeni publicznej. Jednocześnie są postrzegane jako utrudniające poprzez zasady oraz działania uznane za nieadekwatne w obliczu dostrzegalnych przemian w zachowaniu młodych ludzi (Bailleau, 2002). Francuski system pracy z dziećmi i młodzieżą niedostosowaną społecznie kształtował się na przestrzeni wielu lat, lecz z końcem ubiegłego wieku ewaluował on przede wszystkim pod wpływem zmian społecznych i politycznych.

Trzeba pamiętać, iż stworzenie nowoczesnego wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich we Francji w 1945 r. opierało się na trzech filarach: wyspecjalizowanych sądach ds. nieletnich, zasadzie prawnej dotyczącej zdolności edukacyjnej nieletnich, która zastąpiła zasadę „rozeznania”¹, poprzednio obowiązującą w tej dziedzinie, a także utworzeniu administracji i zespołu, którego zadaniem było reagowanie na trudności, jakich doświadczają nieletni wymagający edukacji na podstawie decyzji sędziów. Tym samym funkcjonująca do 1990 r. „edukacja nadzorowana”, czyli działania pionu służb Wychowania Nadzorowanego (Direction de l'Education Surveillée) została przekształcona w „Ochronę Sądową Młodzieży” (Protection Judiciaire de la Jeunesse – PJJ). Ta instytucja, podlegająca Ministerstwu Sprawiedliwości we Francji, różni się od administracji więziennej (AP) przede wszystkim tym, iż priorytetowo traktuje wsparcie edukacyjne. Dzięki temu na przestrzeni lat PJJ „zbudowała sobie” taki warsztat pracy, który zapewnił jej autonomię oraz znaczącą pozycję pośród służb administracji publicznych. Od momentu powstania DES – obecna PJJ – budowała historię, na którą składała się potrzeba wsparcia i ochrony dzieci i młodzieży, rozpatrywane w wymiarze cywilnym (*mineurs en danger* – nieletni w niebezpieczeństwie) oraz karnym (*mineurs délinquants* – nieletni przestępca). W praktyce oba te wymiary się ze sobą łączą. Tym samym jej działania stanowią system ochrony dzieci i młodzieży dążący do zapewnienia właściwych warunków dla ich rozwoju, którego podstawowe zadania koncentrują się na: przywróceniu więzi społecznych, prewencji przestępczości nieletnich oraz ich ochrony w sytuacji zagrożenia.

Jednak z końcem lat 90. XX w. podejście do problemu przestępczości nieletnich we Francji zaczęło się zmieniać. Ten nowy kierunek to konstruowanie działań podważających podstawowy postulat, a mianowicie zdolność nieletnich do kształcenia się i autonomię zawodową wychowawców na rzecz indywidualnej odpowiedzial-

¹ Pojęcie rozeznania we francuskim wymiarze sprawiedliwości dla nieletnich odnosi się do wieku i rozsądku, z którego uczyniono kryterium karalności osób poniżej 16 r.ż. (Yvoret, 2005).

ności młodego przestępcy (Bailleau, 2011). Odzwierciedla to zasadniczo zmianę w koncepcji wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, która stanowi obecnie „narzędzie” zarządzania nieletnimi przestępcami niż „dźwignię” dającą szansę na edukację młodzieży, która przecież jest przyszłością narodu. Ta zmiana pozostaje także w sprzeczności z filozofią samego ustawodawcy, który podkreślił to w preambule do rozporządzenia z 2 lutego 1945 r.² Możemy w niej przeczytać: „Francja nie jest wystarczająco bogata w dzieci, aby miała prawo zaniedbywać wszystko, co mogłoby uczynić je zdrowymi istotami”³.

Dyskurs ten się nasila przy jednoczesnym rozpowszechnianiu się idei specyficznej i niebezpiecznej przestępczości nieletnich, przed którą to społeczeństwo musi się chronić, aby być bezpiecznym. Ten strach we Francji sprawił, iż szybko zapomniano o koncepcji nieletniego jako istoty w trakcie rozwoju, którą należy (re)edukować, i uwypuklił konieczność wykluczenia. To wykluczenie spycha na dalszy plan traktowanie zjawiska przestępczości nieletnich w całości, faworyzując w ten sposób potrzeby bezpieczeństwa obywateli francuskich. Wykluczenie zatem zyskało pierwszeństwo przed włączeniem, a deportacją nad edukacją i reintegracją.

W 2002 r. – roku wyborów prezydenckich we Francji – ochronny model wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich uległ głębokiemu regresowi, całkowicie sprzecznemu z duchem i filozofią wspomnianego już rozporządzenia, którego przepisy uznano za zbyt łagodne w obliczu przestępczości, która uległa znacznym zmianom, a nawet metamorfozie.

Kampania prezydencka w 2002 r., której początki sięgają czasów, gdy przez kilka dni emitowano obrazy przedstawiające napaść na starszego mężczyznę oraz ataki ze strony młodych ludzi, zyskała popularność. Zjawisko to stawia kwestię bezpieczeństwa na pierwszym planie, a przestępczość nieletnich jest w centrum debat i na celowniku polityków. Podczas swoich kampanii Lionel Jospin oraz Jacques Chirac poruszyli pomysł stworzenia struktury pośredniej pomiędzy środowiskiem otwartym a zamkniętym dla nieletnich przestępców, która byłaby w stanie prawidłowo

² Ordonnance n° 45-174 du 2 février 1945 relative à l'enfance délinquante, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT0000000517521> [dostęp: 02.02.2025].

³ W 1945 roku dla nowego rządu inspirowanego pracami Krajowej Rady Oporu priorytetem była kwestia młodzieży przestępczej. Wojna jeszcze się nie skończyła, gdy 2 lutego 1945 r. Rząd Tymczasowy pod przewodnictwem generała de Gaulle'a wydał rozporządzenie podpisane przez François de Menthon, Ministra Sprawiedliwości, którego treść jest ogłoszona w pierwszych zdaniach preambuły: „Niewiele jest problemów tak poważnych, jak te dotyczące ochrony dzieci, a wśród nich te odnoszące się do losów dzieciństwa. Francja nie jest wystarczająco bogata w dzieci, aby miała prawo zaniedbywać wszystko, co mogłoby uczynić je zdrowymi istotami. Wojna oraz spowodowane przez nią wstrząsy materialne i moralne zwiększyły przestępczość nieletnich do niepokojących rozmiarów. Kwestia poczucia winy jest jedną z najpilniejszych w obecnej epoce”. Projekt zarządzenia potwierdza, że Tymczasowy Rząd Republiki Francuskiej zamierza skutecznie chronić nieletnich, a w szczególności nieletnich przestępców. W zarządzeniu potwierdzono, oprócz priorytetowej roli sędziego ds. nieletnich i sądów dla nieletnich, potrzebę uwzględnienia w dużej mierze osobowości nieletniego przestępcy i nadania pierwszeństwa priorytetowego edukacji przed represjami, https://www.legifrance-gouv-fr.translate.goog/codes/texte_lc/LEGITEXT000039086952/2021-09-30 [dostęp: 20.02.2025].

sprostać oczekiwaniom społeczeństwa w zakresie bezpieczeństwa. Podczas przemówienia w Tours w 2002 r. L. Jospin obiecał reformę rozporządzenia z 2 lutego 1945 r. i oświadczył, iż trzeba dać sędziom realny wybór między strukturami otwartymi a zamkniętymi (Pédron, 2016). Z kolei J. Chirac ubiegający się o reelekcję zobowiązał się dołożyć wszelkich starań, aby przywrócić we Francji bezpieczeństwo (Pédron, 2016). Oświadczył, że wielu przestępców zostanie umieszczonych w zamkniętym ośrodku prewencyjnym. Od tego czasu włączenie kwestii tych ośrodków do obrad było przypieczętowane obietnicą prezydenta, uzasadnioną potrzebą wydalenia nieletnich, którzy odmawiali przestrzegania prawa, uważanych za niebezpiecznych (Thomas, 2006). Po wygranych wyborach rząd J. Chiraca szybko przystąpił do realizacji swych obietnic wyborczych. Dominique Perben, awansowany na stanowisko Ministra Sprawiedliwości, latem 2002 r. przedstawił projekt programu orientacyjnego i programu dla wymiaru sprawiedliwości, w którym to przestępczość nieletnich stała się priorytetem. Postulując powrót Wydziału Ochrony Sądowej Młodzieży (DPJJ) do aresztów i tworzenie zakładów karnych dla nieletnich (EPM), rząd wyraźnie zadeklarował zainteresowanie osadzeniem nieletnich przestępców (Palacio, 2005).

Isolacja nieletnich po raz kolejny wstrząsnęła debatą na temat polityki wobec nieletnich, gdy tylko okazała się rozwiązaniem problemu przestępczości z użyciem przemocy, pozwalając rozwiązać obawy społeczne. Projekt ustawy, opracowany na posiedzeniu parlamentarnym, wywołał oburzenie opozycji, w tym Nicole Borvo (Goguel D'Allondans, 2010), która argumentowała, iż ustawa ta zdradza logikę izolacji nieletnich, których należy karać, wyłącznie gdy jest to absolutnie konieczne, a nie „szybko zamykać” wbrew interesom młodych ludzi i ich rodziców, wbrew interesom społeczeństwa, które to ustawa ma rzekomo chronić.

Jednak jedną z największych „niespodzianek” tego projektu ustawy było utworzenie nowej struktury, występującej właśnie pod nazwą Zamknięty ośrodek Edukacyjny (Les centres éducatifs fermés – CEF). Przedstawienie tej struktury społeczeństwu francuskiemu zostało wówczas przedstawione wręcz jako cudowne lekarstwo na przestępczość. Łącząc edukację z izolacją, ośrodki te miałyby skutecznie odpowiedzieć na różnorodne problemy związane z przestępczością nieletnich. Początkowo pozwalać miały na odizolowanie nieletnich uznawanych za niebezpiecznych na określony czas, zmniejszając poczucie niepewności wśród społeczeństwa, a następnie miały zapewniać specjalną strukturę wyposażoną w niezbędne zasoby i umiejętności, aby zwalczać przestępczość nieletnich u jej podstaw.

To nowe spojrzenie na problem przestępczości nieletnich, w tym postulowane zmiany wzmocniły się także wraz z wyborem Nicolasa Sarkozy'ego na Prezydenta Republiki Francuskiej. Również on już przed wyborami zapowiadał szybki demontaż głównych cech systemu sądownictwa dla nieletnich. W tej kwestii wypowiadał się dość jednoznacznie, wyrażając chęć, aby młodzi przestępcy byli „traktowani” przez wymiar sprawiedliwości na równi z dorosłymi. Z jego perspektywy pierwotny system sądownictwa dedykowany nieletnim nie odpowiadał już imperatywom

nowego stulecia. Jego rozumowanie dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich opierało się na fakcie, że przestępstwa popełniane przez młodych ludzi w niczym nie różnią się od tych popełnianych przez dorosłych sprawców przestępstw. Twierdził także, iż młodzi ludzie XXI wieku nie będą już „tymi samymi młodymi ludźmi” XX wieku. To stanowisko zostało w całości poparte przez ówczesną Ministrę Sprawiedliwości Rachidę Dati, która głosowała za przyjęciem tekstu z lipca 2007 r. w sprawie recydywy i minimalnych kar, a który dotyczy zarówno nieletnich, jak i dorosłych (Bailleau, 2003). Tym samym nastąpił swoisty demontaż systemu wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich. Co to w praktyce oznaczało? Powtarzające się reformy legislacyjne, jakie przeszedł tekst rozporządzenia z lutego 1945 r., wyrażały tak naprawdę pragnienie władz politycznych i ustawodawcy do ostatecznego odwrócenia strony od wytycznych edukacyjnych i ochronnych, które nadały temu tekstowi oryginalność. Tym samym zarządzanie bezpieczeństwem „przyjęło” formę projektu korporacyjnego. „Ta nowa sytuacja tworzy wywrócony do góry nogami świat, w którym system karny stanowi punkt wyjścia porządku społecznego” (Boutellier, Concas, 2008). Tą tezę niewątpliwie potwierdza liczba zmian, jakich rząd francuski dokonał w tej materii. Przede wszystkim jeśli się prześledzi kolejność ustaw, które pojawiały się w ustawodawstwie francuskim już od 2002 r.:

- Ustawa z 9 września 2002 r. o orientacji i programowaniu dla wymiaru sprawiedliwości, zwana ustawą Perbena I;
- Ustawa z dnia 9 marca 2004 r. dostosowująca wymiar sprawiedliwości do zmian w przestępczości, zwana ustawą Perbena II;
- Ustawa z dnia 5 marca 2007 r. reformująca ochronę dzieci;
- Ustawa z dnia 5 marca 2007 r. dotycząca zapobiegania przestępczości;
- Ustawa z dnia 11 sierpnia 2007 r. o zwalczaniu recydywy;
- Dekret z dnia 8 listopada 2007r. dotyczący zakładów i usług PJJ;
- Ustawa z dnia 25 lutego 2008 r. o zatrzymaniu ze względów bezpieczeństwa i stwierdzeniu nieodpowiedzialności karnej z powodu zaburzeń psychicznych.

Nie dokonując analizy poszczególnych aktów prawnych warto wyszczególnić ważne zmiany, które odpowiadały przyjętemu kierunkowi:

- zaostrenie środków i kar stosowanych wobec młodocianych przestępców, obejmujących, podobnie jak unikalny punkt odniesienia, kary pozbawienia wolności;
- stopniowe dostosowywanie traktowania nieletnich w wieku od 16 do 18 lat do traktowania dorosłych, w związku z czym zastrzane są sankcje;
- wzmocnienie sankcji i środków karnych dla nieletnich w wieku od 10 do 15 lat;
- wzrost konkretnych zarzutów dotyczących zachowania, postaw, stylu życia młodzieży, przejawów napięć między młodzieżą a władzami;
- drastyczne zawężenie marginesu autonomii sędziego dziecięcego;
- wyraźne wzmocnienie władzy prokuratury i policji;
- utrwalenie hierarchicznego powiązania prokuratury z gabinetem (politycznym) Ministra Sprawiedliwości (Bailleau, 2009).

Zgodnie z transformacją dokonywaną w obszarze edukacyjnym, zdrowotnym i społecznym, Wymiar Sprawiedliwości dla Nieletnich wszedł w ten sposób w nowy paradygmat pojmowania, projektowania i rozwiązywania problemów porządku publicznego: bezpieczne zarządzanie problemami społecznymi i niezgodnością z prawem (Mary, 2003). Polityka ta opiera się na lokalnej ocenie zagrożeń społecznych lub ekonomicznych wynikających z zachowania jednostek (Peretti-Watel, 2010). Jednak położenie kresu takim zachowaniom przestało być głównym celem, najwyższą wartością stało się jak najlepsze zarządzanie zbiorowym ryzykiem powodowanym przez te zachowania (Bailleau, 2009).

To przejście od prawa ochronnego do prawa do bezpieczeństwa stanowi podstawę reorientacji polityki w zakresie wymiaru sprawiedliwości dla młodzieży we Francji. Zmiany dokonane na przestrzeni lat przez poszczególne rządy w orzeczeniu karnym z 1945 r. są „stanowczą” odpowiedzią klasy politycznej na liczne kampanie medialne na temat zapewnienia współczesnej młodzieży zajęć edukacyjnych w środowisku otwartym bądź w miejscu, do którego są kierowani przez sędziów. Wybór ten oznacza wyraźne przemyślenie koncepcji bezpieczeństwa, odnotowuje rozwój profilaktyki systemowej, podjęcie bardziej ukierunkowanych działań w związku z aktami przestępczości młodzieży przede wszystkim z terenów podmiejskich oraz przywrócenie równowagi sił poprzez przywrócenie właściwej pozycji policji i prokuratury. Zatem reakcją władz publicznych stała się misja reorganizacji polityki edukacyjnej, społecznej i sądowniczej w celu zarządzania niezgodnościami z prawem i zapobiegania przestępstwom poprzez monitorowanie, izolację, a jeśli to konieczne, wydalenie lub zamknięcie w celu zapewnienia bezpieczeństwa na danym obszarze Francji.

Tylko czy te działania przyniosły oczekiwane rezultaty? Okazuje się, że nie. Jeżeli nawet to „całkowicie represyjne” podejście popierane przez ówczesną większość polityczną było początkowo w stanie przekonać większość społeczeństwa, zirytowanego niepokojącymi, nieustrukturyzowanymi i brutalnymi demonstracjami młodych ludzi najbardziej osłabionych zmianami społeczno-gospodarczymi; tych, którzy są spychani na margines obszarów miejskich, i tych z głównych nurtów – społeczno-ekonomicznych, edukacyjnych, relacyjnych – prowadzących do integracji. Dziś społeczeństwo francuskie zaczyna dostrzegać ograniczenia tej czysto dążącej do bezpieczeństwa orientacji.

Francja znajduje się zatem w sytuacji rozłamu w porównaniu z innymi krajami europejskimi ze względu na wybory dokonane przez jej elity polityczne, ale co warto podkreślić – jeszcze nie w sytuacji rozłamu w tym sensie, że większość podmiotów w systemie sądownictwa zajmujących się nieletnimi, niezależnie od tego, czy są to sędziowie, czy pracownicy socjalni, nie przestrzega lub czyni to w niewielkim stopniu, ignoruje lub zmienia główne nakazy, wzywające je do traktowania nieletnich jak dorosłych. A społeczeństwo w coraz większym stopniu dostrzega ograniczenia tej czysto represyjnej polityki, którą historia regularnie potępia (Bailleau, 2009).

Najważniejsze założenia francuskiego systemu postępowania z nieletnimi

Francuski Wymiar Sprawiedliwości dla nieletnich jest wymiarem sprawiedliwości dostosowanym. Ma on dwa główne zadania: opiekę nad nieletnimi będących w sytuacji zagrożenia w ramach wymiaru sprawiedliwości cywilnej oraz monitorowanie nieletnich znajdujących się w konflikcie z prawem w ramach wymiaru sprawiedliwości karnej. Oznacza to tym samym, iż system francuski wyodrębnia dwa tryby postępowania. Pierwszy z nich – cywilny – odnosi się do dzieci i młodzieży, których rozwój jest zagrożony (*mineurs en danger*), drugi zaś – karne – wobec nieletnich, którzy popełnili przestępstwo (*mineurs délinquants*). Jednocześnie każdy z nich oparty jest na odrębnych przepisach prawnych. I tak: tryb cywilny obwarowany jest następującymi aktami prawnymi; Konwencja praw dziecka z 1989; Europejska konwencja praw dziecka z 1996⁴; artykuły 375 do 375-9 Kodeksu cywilnego⁵; artykuły 1181 do 1200-1 Kodeksu postępowania cywilnego⁶; Dekret nr 75-96 z 18 lutego 1975 ustanawiający procedury wdrażania środków ochrony sądowej na rzecz osób nieletnich⁷.

Z kolei tryb karne regulują następujące dokumenty: Kodeks postępowania karnego wobec nieletnich (wersja obowiązująca od 30 września 2021 r.)⁸ oraz ustawa nr 2007-297 z dnia 5 marca 2007 r. dotycząca zapobiegania przestępczości⁹.

Instytucją obejmującą oba te postępowania jest wspomniana już Sądowa Ochrona Młodzieży (PJJ). Na szczęblu centralnym Wydział Sądowej Ochrony Młodzieży (DPJJ) odpowiada za organizację wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich we współpracy z innymi wydziałami Ministerstwa Sprawiedliwości. Celem tych działań jest integracja i edukacja nieletnich, którzy weszli w konflikt z prawem, a także ochrona nieletnich znajdujących się w niebezpieczeństwie. Do głównych zadań wydziału ochrony sądowej nieletnich należy:

- opracowywanie i egzekwowanie przepisów dotyczących nieletnich będących w konflikcie z prawem i nieletnich w niebezpieczeństwie,
- zapewnienia im opieki w służbach i instytucjach państwowych,
- udzielanie sędziom pomocy w podejmowaniu decyzji dzięki wsparciu profesjonalistów PJJ, instytucji sektora publicznego, a także upoważnionego sektora stowarzyszeń (struktur upoważnionych do wdrażania orzeczeń sądowych),
- zapewnić integrację edukacyjną i zawodową nieletnich poprzez odpowiednie działania edukacyjne.

⁴ <https://www.justice-gouv.fr.translate.google.com/justice-france/justice-mineurs/protection-mineurs-danger> [dostęp: 05.02.2025].

⁵ https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070721/LEGISCTA000006150091 [dostęp: 05.02.2025].

⁶ https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070716/LEGISCTA000006149753 [dostęp: 05.02.2025].

⁷ <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000689914> [dostęp: 05.02.2025].

⁸ Code de la justice pénale des mineurs, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000039086952/2025-02-24/.

⁹ Loi n° 2007-297 du 5 mars 2007 relative à la prévention de la délinquance <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000615568> [dostęp: 05.02.2025].

Z kolei organizacja Ochrony Sądowej Młodzieży (PJJ) opiera się na:

- administracji centralnej,
- dziewięciu jednostkach międzyregionalnych zarządzanych przez dyrektorów,
- 55 dyrekcjach terytorialnych odpowiedzialnych w szczególności za realizację polityki opieki nad małoletnimi na danym terenie,
- służbie i instytucjach odpowiedzialnych za wykonywanie środków zarządzanych przez sędziów; służby te prowadzą działania dochodzeniowe, zajęcia dzienne, interwencje i edukacyjne wobec nieletnich odbywających karę pozbawienia wolności. Działaniami tymi objęte są placówki edukacyjne (les établissements de placement éducatif – EPE), placówki edukacyjno-integracyjne (les établissements de placement éducatif et d’insertion – EPEI), zamknięte ośrodki wychowawcze (les centres éducatifs fermés – CEF) i zakłady karne dla nieletnich (les établissements pénitentiaires pour mineurs – EPM). W ramach DPJJ działa także Misja ds. nieletnich bez opieki (a mission mineurs non accompagnés – MMNA¹⁰), która koordynuje krajowy system zapewniania schronienia, oceny i doradztwa nieletnim bez opieki¹¹.

Les centres éducatifs fermés (CEF) – zamknięte ośrodki edukacyjne dla nieletnich we Francji

Zamknięte Ośrodki Edukacyjne (CEF) są zdefiniowane w artykule 33 Rozporządzenia z dnia 2 lutego 1945 r. w sprawie przestępczości nieletnich jako ośrodki, w których „nieletni podlegają środkom nadzoru i kontroli w celu zapewnienia wzmocnionego nadzoru edukacyjno-pedagogicznego dostosowanego do ich osobowości”. Od chwili ich powstania na mocy ustawy Perben I¹² nr 2002 – 1138 z dnia 9 września 2002 roku zajmują we Francji pozycję liminalną w „łańcuchu” karnym, a nawet edukacyjnym. Stanowią instrument zawieszenia (Sallée, 2016) – tego typu instytucja o „wzmocnionym przymusie” uczestniczy w hybrydowym kontinuum karnym, pomiędzy środowiskiem otwartym a zamkniętym. Dotyczą one jedynie niewielkiej mniejszości młodocianych przestępców – w przypadku nieletnich w wieku co najmniej 13 lat, dla których ośrodki mają być uwzględnione, intensywność wsparcia i ograniczeń jest modulowana zgodnie z zapewnianymi „gwarancjami członko-

¹⁰ Misja ds. nieletnich bez opieki (MMNA) zapewnia funkcjonowanie krajowej jednostki wsparcia doradczego od poniedziałku do piątku, w formie stałych biur dla prokuratorów, sędziów ds. nieletnich i rad departamentów. MMNA rozwinęła wiedzę specjalistyczną w zakresie opieki nad małoletnimi bez opieki, a w szczególności w zakresie oceny małoletniości i izolacji. MMNA, działając na rzecz ujednolicenia praktyk na terenie całego obszaru metropolitalnego, prowadzi misję monitorującą i doradczą przy współpracy ze swoimi różnymi punktami kontaktowymi.

¹¹ Działalność DPJJ uregulowana jest następującymi przepisami prawnymi: Décret n° 2017-634 du 25 avril 2017 modifiant le décret n° 2008-689 du 9 juillet 2008 relatif à l'organisation du ministère de la Justice – <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000034493140/> [dostęp: 24.02.2025]; Décret n° 2016-1675 du 5 décembre 2016 portant création de l'Inspection générale de la Justice, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000033538164/> [dostęp: 24.02.2025]; Décret n° 2008-689 du 9 juillet 2008 relatif à l'organisation du ministère de la Justice, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000019153062/> [dostęp: 24.02.2025].

¹² Loi n° 2002-1138 du 9 septembre 2002 d'orientation et de programmation pour la justice, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT00000775140/> [dostęp: 11.03.2025].

stwa, integracji i dobrego zachowania" (de Larminat, 2014). Tym samym miejsca te zostały zaprojektowane tak, aby objąć opieką młodzież znaną policji i wymiarowi sprawiedliwości. Uważane są (również przez Komitet Ochrony Praw Dziecka ONZ) za rozwiązanie alternatywne dla kary pozbawienia wolności, ale nieprzestrzeganie zasad umieszczania w ośrodku daje sędziemu możliwość zastosowania tymczasowego aresztowania lub kary pozbawienia wolności (Versini, 2010). Ich celem jest „połączenie korzyści płynących z pozbawienia wolności ze szlachetnością edukacji” (Palacio, 2006). Oznacza to, że młodzi ludzie mają dostęp: do edukacji, różnorodnych zajęć, zdefiniowanych przez spersonalizowany monitoring, który powinien prowadzić do reintegracji. Termin „zamknięty” ma tym samym specyficzne konotacje dla tych instytucji, ponieważ odnosi się przede wszystkim do legalnego pozbawienia wolności. Ich celem jest bowiem zniechęcenie do prób ucieczki i karanie aktów przemocy w ośrodkach, nie poprzez fizyczne zamknięcie (mur, kraty, wieże strażnicze), ale poprzez silne zagrożenie prawne (Versini, tamże). Te środki nadzoru i kontroli przyczyniają się do wzmocnionego iindywidualizowanego monitoringu edukacyjnego i pedagogicznego.

Nieletni przebywający w tych ośrodkach mają różnorodne prawa: prawo do utrzymywania relacji osobistych, prawo do wyrażania siebie, do ochrony prywatności, do zdrowia, do edukacji (Rongé 2007).

Według J.-L. Rongé (Rongé, tamże) 76% nieletnich umieszczanych w CEF było już objętych postępowaniem sądowym, a 30% nieletnich w wieku od 13 do 16 lat odbywało już karę pozbawienia wolności przed umieszczeniem w tej instytucji.

Instytucje te zapewniają zakwaterowanie dla 10–12 młodych ludzi na okres sześciu miesięcy, z możliwością jednokrotnego przedłużenia, podczas którego dyrektor ośrodka oraz sędzia regularnie monitorują postępy nieletniego.

Nieletni w ośrodku jest monitorowany poprzez obecność edukacyjną, która początkowo jest intensywna, a następnie zmniejszana, aby umożliwić nabycie autonomii. Umieszczenie nieletniego w CEF składa się z trzech modułów. Moduł recepcyjny pozwala na ocenę stanu zdrowia, a także ocenę poziomu edukacyjnego i zawodowego dziecka. Wsparcie edukacyjne jest bardzo intensywne; celem jest zachęcenie młodego człowieka do ponownego przyswojenia norm instytucjonalnych i społecznych. W trakcie modułu konstrukcyjnego zdrowie i edukacja stanowią silne osie projektu edukacyjnego CEF. W tym czasie wdrażany jest indywidualny projekt oparty na obserwacjach i ocenach z pierwszego miesiąca. Opieka kończy się modułem wsparcia w przygotowaniu dziecka do opuszczenia instytucji. Obecność edukacyjna koncentruje się wówczas przede wszystkim na wsparciu w procedurach zewnętrznych¹³.

¹³ Les centres éducatifs fermés <https://www.arsea.fr/etablissements/cef-centre-educatif-ferme> [dostęp: 14.07.2025].

CEF wyróżnia się na tle zakładów karnych swoim wymiarem edukacyjnym i konstruktywnym. Ich głównym celem jest bowiem zaoferowanie młodemu człowiekowi indywidualizowanej ścieżki, która powinna prowadzić do jego autonomii i reintegracji. Życie codzienne w ośrodku podlega surowym zasadom postępowania i harmonogramom, których młodzież musi przestrzegać. Mają oni do wykonania zadania w określonych ramach czasowych, w tym ważny jest ich udział w utrzymaniu czystości placówki. Tydzień obejmuje różnorodne zajęcia pod nadzorem wychowawców grupy. Nauka, prowadzona przez nauczyciela z Narodowego Systemu Edukacji, koncentruje się na nadrobieniu zaległości w czytaniu, pisaniu i arytmetyce. Oprócz zajęć szkolnych młodzież jest zachęcana do uprawiania sportu z nauczycielem wychowania fizycznego oraz do praktykowania sztuk wizualnych. W celu reintegracji planowane jest również wprowadzenie zawodowe do różnych zawodów poprzez udział w stażach czy w konkretnych działaniach praktycznych. Pielęgniarka oferuje nieletnim działania profilaktyczne i edukacyjno-zdrowotne, a indywidualne rozmowy z psychologiem są obowiązkowe aż do momentu opuszczenia placówki. Moduł przygotowania do wypisu obejmuje ocenę nabytych umiejętności oraz wsparcie w procedurach zewnętrznych w zakresie realizacji projektu opuszczenia instytucji.

Jak podkreślają François Pillet i Jean-Claude Peyronnet, celem CEF nie jest „opieka nad małoletnim przez kilka lat, ale raczej, po kompleksowej ocenie jego sytuacji akademickiej, rodzinnej, społecznej, zdrowotnej i psychologicznej „powrót do normalności» i reintegracja społeczna” (Peyronnet, Pillet, 2010-2011). Ponieważ stanowi to jedynie fazę przejściową w życiu małoletniego, świadczona opieka musi być wystarczająco skuteczna i kompleksowa, aby zapobiec powrotowi nieletnich do tej placówki.

Początkowo planowane na maksymalny okres sześciu miesięcy, z możliwością jednokrotnego przedłużenia, średni czas trwania pobytów pozostaje krótszy niż cztery miesiące. Pomimo krótkiego okresu trwania pobytów cały zespół edukacyjny dąży do wspólnego celu: uwolnienia nieletnich, którzy utknęli w spirali przestępczości, poprzez wzmocnione i ustrukturyzowane działania edukacyjne, aby umożliwić im reintegrację ze społeczeństwem. Dlatego też wydaje się niezbędne, aby przewidzieć i opracować z jak największym wyprzedzeniem plan wyjścia dostosowany do osobowości nieletnich, aby zapobiec nawrotom zachowań przestępczych po zakończeniu pobytu. Ogólnie rzecz biorąc, przygotowanie do wyjścia jest uwzględniane od samego początku pobytu, w fazie przyjęcia. W tym okresie zespół pedagogiczny, który ocenił sytuację młodego człowieka, zarówno pod kątem jego sytuacji przed podjęciem pracy, jak i stanu fizycznego i psychicznego, jest również zobowiązany do zebrania informacji dotyczących wyborów życiowych, jakie chce on podjąć. Podczas tej oceny nieletni są zachęcani do planowania przyszłości, wyrażając swoje pragnienia.

Następnie, podobnie jak we wszystkich placówkach CEF, każda placówka musi zapewnić moduł trwający około dwóch miesięcy, poświęcony przygotowaniu do wypisu. Ta faza, stanowiąca końcowy etap opieki, powinna umożliwić placówkom

przygotowanie się, we współpracy z odpowiednimi organizacjami, do przejścia na wsparcie dla młodzieży. W związku z tym placówki i służby zajmujące się opieką nad małoletnimi po umieszczeniu w placówce muszą, co do zasady, być bezpośrednio i ściśle zaangażowane w ten plan wypisu. Ponadto bardzo ważna jest współpraca z różnymi organizacjami: edukacyjnymi i medycznymi, która musi zostać rozpoczęta przed zakończeniem pobytu.

Jednakże Narodowa Komisja Konsultacyjna ds. Praw Człowieka (CNCDH) w swojej opinii na temat pozbawiania wolności nieletnich podkreśla, że pomimo faktu przygotowywania planów zwolnienia, ich realizacja jest udaremniana po powrocie nieletniego do domu z powodu mniej przyjaznego otoczenia¹⁴. Raport informacyjny Senatu zaleca, iż w związku z tym należy złagodzić warunki umieszczania w okresie przygotowawczym do zwolnienia (Amiel, 2018), co umożliwi pomyślną reintegrację.

Warto podkreślić, iż oprócz tego złagodzenia ustawa o programowaniu i reformie wymiaru sprawiedliwości na lata 2018–2022 idzie jeszcze o krok dalej, dając sędziemu możliwość upoważnienia, w zależności od osobistej i prawnej sytuacji nieletniego, CEF do zorganizowania tymczasowego zakwaterowania dla nieletniego w innych lokalizacjach, aby jak najlepiej przygotować się na zakończenie pobytu w placówce (Gallardo, 2019).

Tym samym od czasu wejścia w życie ustawy z dnia 23 marca 2019 r., zgodnie z artykułem 33 Rozporządzenia z dnia 2 lutego 1945 r. w sprawie przestępczości nieletnich, wskazane jest zapewnienie tymczasowego zakwaterowania w miejscu innym niż CEF, aby jak najlepiej przygotować się do zakończenia stosowania środka (Gallardo, 2019). W związku z tym sędzia odpowiedzialny za nieletniego ma możliwość w pierwotnym postanowieniu o umieszczeniu lub w postanowieniu zmieniającym wydanym w trakcie umieszczenia zezwolić na umieszczenie nieletniego w innym miejscu, jeśli sytuacja to uzasadnia i czyni koniecznym. Sędzia określa okres, w którym umieszczenie może być przeprowadzone, a także miejsce. Następnie do CEF będzie należało zorganizowanie harmonogramu nieletniego oraz warunków jego realizacji i wsparcia. Jednakże placówka jest zobowiązana do utrzymania miejsca nieletniego w CEF przez cały okres tymczasowego umieszczenia, ponieważ musi mieć możliwość odebrania nieletniego w dowolnym momencie, w szczególności w przypadku incydentu w innym miejscu. Jednocześnie ośrodek recepcyjny, do którego jest kierowany nieletni, nie ponosi odpowiedzialności cywilnej za jego zachowanie – jest on jednak odpowiedzialny za jego monitorowanie i kontrolowanie. Musi on regularnie informować CEF i służby opiekuńcze odpowiedzialne za nieletniego o postępach w procesie recepcyjnym i wszelkich incydentach, które się pojawiają. W okresie przejściowym między umieszczeniem w CEF a powrotem nieletniego do rodzinnego środowiska tymczasowy pobyt recepcyjny musi być sta-

¹⁴ Commission Nationale Consultative des droits de l'Homme (CNCDH), Avis sur la privation de liberté des mineurs, 27 mars 2018, <https://www.cncdh.fr/publications/avis-sur-la-privation-de-liberte-des-mineurs> [dostęp: 04.02.2025].

rannie przygotowany, aby jak najlepiej zaspokoić wszelkie jego potrzeby. Dlatego też tymczasowy plan recepcyjny musi zostać opracowany wspólnie z sądami, służbami opiekuńczymi i kluczowymi partnerami i musi uwzględniać szereg aspektów, takich jak plan integracji edukacyjnej i/lub zawodowej dziecka, ciągłość opieki oraz utrzymanie relacji rodzinnych (Gallardo, tamże).

Bardzo ważnym elementem pracy jest zaprojektowanie różnych możliwości wsparcia po zwolnieniu nieletniego, które dadzą szansę utrzymać ciągłość projektu edukacyjnego, zwłaszcza że powrót do normalnego środowiska może być dla nieletnich brutalny. Przejście ze środowiska restrykcyjnego do środowiska pełnej autonomii i wolności jest niekiedy synonimem recydywy. Nieletni opuszczający placówkę, w której nadzór jest kluczowy, może szybko poczuć się zdezorientowany z powodu braku odpowiedniego wsparcia, dlatego też jego kontynuowanie pozwala mu nadal cieszyć się spokojem ducha przez jakiś czas. Aby to osiągnąć, niezbędne jest zaangażowanie służb PJJ w zakresie otwartego środowiska, aby mogły one pełnić swoją rolę „wspólnego ogniwa” po umieszczeniu w placówce. Oprócz tego wsparcia możliwe jest również skierowanie nieletniego do innej struktury edukacyjnej, takiej jak placówka edukacyjna.

Bardzo ważnym etapem w funkcjonowaniu EPM była decyzja ministerialna kierująca do tych ośrodków nieletnich opuszczających zakłady karne dla nieletnich. Dlatego też na przełomie 2010 roku prawnie uzgodniono, że centra powinny się otworzyć na nowy profil nieletnich – wyraźnie niebezpiecznych, oczekujących na proces lub też opuszczających wspomniane zakłady karne po skazaniu lub areszcie tymczasowym. Ustawy: nr 2007-297 z 5 marca 2007¹⁵ roku oraz nr 2011-939 z dnia 10 sierpnia 2011 roku¹⁶, a także okólnik z 2 grudnia 2011¹⁷ roku w sprawie środków przymusu w celu zapobiegania powtarzaniu poważnych czynów przez małoletnich – dały podstawę sędziom do kierowania do zamkniętych ośrodków edukacyjnych. Jednak pomimo tych wzywań ośrodki CEF odgrywają obecnie ważną rolę w systemie opieki nad nieletnimi przestępcami, oferując edukacyjną alternatywę dla kary pozbawienia wolności. Ta sytuacja również pokazuje, iż umieszczenie w CEF jest czasami trudnym rozwiązaniem do wdrożenia i musi być dostosowane do planu opracowanego dla nieletnich, w zależności od wyzwań związanych z miejscem ich umieszczenia i ewolucją ich profilu sądowego.

Na zakończenie warto wspomnieć, iż tym, co niewątpliwie przekłada się na efektywność pracy w tych instytucjach, a o czym warto wspomnieć, są problemy z zarządzaniem zasobami ludzkimi, które narastają z powodu wakatów, absencji i bra-

¹⁵ Zob. Loi n° 2007-297 du 5 mars 2007 relative à la prévention de la délinquance [dostęp: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000615568>, 05.02.2025].

¹⁶ Zob. Loi n° 2011-939 du 10 août 2011 sur la participation des citoyens au fonctionnement de la justice pénale et le jugement des mineurs [dostęp: www.legifrance.gouv.fr/dossierlegislatif/JORFDO-LE000023856350/, 05.02.2025].

¹⁷ Zob. Circulaire du 2 décembre 2011 relative aux mesures de contrainte visant à prévenir la réitération d'actes graves par des mineurs NOR : JUSD1132598C [dostęp: <https://www.cipdr.gouv.fr>, 05.02.2025].

ku atrakcyjności, co prowadzi do stosowania nadgodzin, umów na czas określony i zatrudniania pracowników tymczasowych. W związku z tym zespół edukacyjny jest czasami niedostatecznie przeszkolony i może mu brakować doświadczenia, co wpływa na jakość opieki świadczonej młodym ludziom. Zauważalne są również braki ram prawnych i sformalizowanej doktryny dotyczącej zatrudniania pracowników tymczasowych w niektórych organizacjach¹⁸.

Podsumowanie

Pomimo wyzwań ośrodki CEF odgrywają obecnie ważną rolę w systemie opieki nad nieletnimi przestępcami, oferując edukacyjną alternatywę dla kary pozbawienia wolności. Warto jednak podkreślić, że pobyt nieletniego w ośrodku CEF trwa w najlepszym razie zaledwie sześć miesięcy, a skuteczność opieki nad nim przez PJJ może opierać się jedynie na wystarczająco długiej i intensywnej ścieżce edukacyjnej, która pozwoli rozwiązać problemy, z którymi się borykają (więzi społeczne, porzucanie szkoły, deficyty edukacyjne i emocjonalne, zachowania agresywne itp.). CEF nie może być ani jedynym operatorem, ani jedynym rozwiązaniem. Rozwój programu CEF musi opierać się na logice komplementarności z odrębnymi placówkami, a nie kosztem innych form opieki. Celem jest także jednoczesna konsolidacja różnych systemów wsparcia edukacyjnego dla wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, takich jak zróżnicowane jednostki mieszkalne, tradycyjne domy edukacyjne i przestrzenie mieszkalne, w celu stworzenia bezpiecznej ścieżki i zapewnienia kontynuacji zindywidualizowanych projektów, które są możliwe dzięki umieszczeniu w ośrodkach CEF. Konsolidacji tej jednak musi towarzyszyć wzmocnione zarządzanie, tak aby zapewnić niezbędne powiązania między różnymi interesariuszami i umożliwić organizację ścieżek dostosowanych do opieki nad tą populacją.

Bibliografia

1. Amiel, M. (2018). Rapport d'information sur la réinsertion des mineurs enfermés, septembre, s. 110. Sénat nr 726.
2. Bailleau, F. (2002). La justice pénal des mineurs en France. *Deviance et Société*, vol. 26, nr 3, s. 403–421.
3. Bailleau, F. (2003). Une autre lecture de la justice pénal des mineurs. W: Procacci G. (red.), *De la responsabilité solidaire. Mutations dans les politiques sociales d'aujourd'hui*, Syllepse, Paris, s. 213–229.
4. Bailleau, F. (2009). La France, une position de rupture? Les réformes successives de l'ordonnance du 2 février 1945. *Deviance et Société*, vol. 33, nr 3, s. 441–468.
5. Bailleau, F., Milburn, P. (2011). La protection judiciaire de la jeunesse à la croisée des chemins. Entre contrôle gestionnaire et pénalisation des mineurs. *Les Cahiers de la Justice*, 3, nr 3, s. 37–38.

¹⁸ Ten aspekt podkreślają raporty dotyczące funkcjonowania dwóch CEF we Francji: CEF „Les Cèdres” au Marseille www.cglpl.fr/app/uploads/2024/10/rapport-de-visite-du-centre-educatif-ferme-de-marseille-bouches-du-rhone.pdf [dostęp: 07.07.2025], CEF d'Epina y sur Seine <https://www.cglpl.fr/app/uploads/2024/10/rapport-de-visite-du-centre-educatif-ferme-depinay-sur-seine-seine-saint-denis.pdf> [dostęp: 06.07.2025].

6. Boutellier, H., Concas, A. (2008). *L'utopie de la sécurité. Ambivalences contemporaines sur le crime et la peine*, Lancier, Bruxelles, s. 227.
7. Gallardo, E. (2019). L'intérêt supérieur de l'enfant dans la loi du 23 mars 2019 de programmation 2018–2022 et de réforme pour la justice. *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, 4, nr 4, s. 755–764.
8. Goguel D'Allondans, T. (2010). Les nouveaux visages de l'éducation renforcée: cef, epm, epide. *VST-Vie sociale et traitement*, 4, nr 108, s. 54.
9. De Larminat, X. (2014). Un continuum pénal hybride. *Champ pénal*, nr 11, s. 21.
10. Kant, E. (1967). *Réflexions sur l'éducatifs*, s. 88.
11. Mary, P. (2003). *Insécurité et pénalisation du social*, Éditions Labor, Bruxelles, s. 67.
12. Palacio, M. (2005). Vingt ans de vraies et faux débats autour de l'enfermement des mineurs. *Journal du droit des jeunes*, 10, nr 250, s. 38.
13. Palacio, M. (2006). Les centres éducatifs fermés: entre mythe(s) et réalité(s). *Journal du Droit des Jeunes*, 9, nr 259, s. 23–25.
14. Pédron, P. (2016). *Guide de la Protection Judiciaire de la Jeunesse, Mineurs en danger – Mineurs délinquants*, Gualino éditeur, Lextenso éd, s. 124.
15. Peretti-Watel, P. (2010). *La société du risque*, Éditions La Découverte, Col. Repères, Paris, s. 87.
16. Peyronnet, J.-C., Pillet, F. (2010). Rapport d'information sur l'enfermement des mineurs délinquants: évaluation des centres éducatifs fermés et des établissements pénitentiaires pour mineurs, s. 45. Sénat nr 759.
17. Rongé, J.-L. (2007). Les centres éducatifs fermés, *Journal of Youth Law*, 4, nr 264, s. 38–39, <https://www.cairn.info/revue-journal-du-droit-des-jeunes-2007-4-page-38.htm> [09.07.2025].
18. Sallée, N. (2016). *Éduquer sous contrainte. Une sociologie de la justice des mineurs*, Paris: EHESS, s. 86.
19. Thomas, C. (2006). Une catégorie politique à l'épreuve du juridique: la „fermeture juridique dans la loi Perben I. *Droit et Société*, nr 63–64, 2/3, s. 511.
20. Versini, D. (2010). Enfants délinquants pris en charge dans les Centres éducatifs fermés: 33 propositions pour améliorer le dispositif, *Vie publique. Au cœur du débat public*, <https://www.vie-publique.fr/rapport/31267-enfants-delinquants-pris-en-charge-dans-les-centres-educatifs-fermes-3> [data dostę: 21.07.2025].
21. Yvorel, J.-J. (2005). L'enfermement des mineurs de justice au XIXème siècle, d'après le Compte général de la justice criminelle. *Revue d'Histoire de l'enfance „irrégulière Le Temps de l'Histoire*, nr 7, s. 79.
22. Les centres éducatifs fermés, <https://www.arsea.fr/etablissements/cef-centre-educatif-ferme> [dostę: 14.07.2025].
23. https://www-legifrance-gouv-fr.translate.goog/codes/texte_lc/LEGITEXT000039086952/2021-09-30 [dostę: 20.02.2025].
24. CEF „Les Cèdres”, www.cglpl.fr/app/uploads/2024/10/rapport-de-visite-du-centre-educatif-ferme-de-marseille-bouches-du-rhone.pdf [dostę: 07.07.2025].
25. CEF d'Épinay sur Seine, <https://www.cglpl.fr/app/uploads/2024/10/rapport-de-visite-du-centre-educatif-ferme-depinay-sur-seine-seine-saint-denis.pdf> [dostę: 06.07.2025].
26. Commission Nationale Consultative des droits de l'Homme (CNCDH), Avis sur la privation de liberté des mineurs, 27 mars 2018, <https://www.cncdh.fr/publications/avis-sur-la-privation-de-liberte-des-mineurs> [dostę: 04.02.2025].

Akty prawne:

1. Loi n° 2002-1138 du 9 septembre 2002 d'orientation et de programmation pour la justice, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000775140> [dostęp: 11.03.2025].
2. Ordonnance nr 45-174 2 février 1945 relative à l'enfance délinquante, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000517521> [dostęp: 02.02.2025].
3. Konwencja praw dziecka z 1989; Europejska konwencja praw dziecka z 1996, <https://www-justice-gouv-fr.translate.goog/justice-france/justice-mineurs/protection-mineurs-danger> [dostęp: 05.02.2025].
4. artykuły 375 do 375-9 Kodeksu cywilnego, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070721/LEGISCTA000006150091 [dostęp: 05.02.2025].
5. artykuły 1181 do 1200-1 Kodeksu postępowania cywilnego, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070716/LEGISCTA000006149753 [dostęp: 05.02.2025].
6. Dekret nr 75-96 z 18 lutego 1975 ustanawiający procedury wdrażania środków ochrony sądowej na rzecz osób nieletnich, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000689914> [dostęp: 05.02.2025].
7. Code de la justice pénale des mineurs.
8. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000039086952/2025-02-24/.
9. Loi n° 2007-297 du 5 mars 2007 relative à la prévention de la délinquance, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000615568> [dostęp: 05.02.2025].
10. Décret n° 2017-634 du 25 avril 2017 modifiant le décret n° 2008-689 du 9 juillet 2008 relatif à l'organisation du ministère de la Justice, <https://www-justice-gouv-fr.translate.goog/loda/id/JORFTEXT000034493140/> [dostęp: 24.02.2025].
11. Décret n° 2016-1675 du 5 décembre 2016 portant création de l'Inspection générale de la Justice, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000033538164> [dostęp: 24.02.2025].
12. Décret n° 2008-689 du 9 juillet 2008 relatif à l'organisation du ministère de la Justice, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000019153062> [dostęp: 24.02.2025].
13. Loi n° 2007-297 du 5 mars 2007 relative à la prévention de la délinquance, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000615568>, [dostęp: 05.02.2025].
14. Loi n° 2011-939 du 10 août 2011 sur la participation des citoyens au fonctionnement de la justice pénale et le jugement des mineurs, www.legifrance.gouv.fr/dossierlegislatif/JORFDOLE000023856350/ [dostęp: 05.02.2025].
15. Circulaire du 2 décembre 2011 relative aux mesures de contrainte visant à prévenir la réitération d'actes graves par des mineurs NOR: JUSD1132598C [dostęp: <https://www.cipdr.gouv.fr>, 05.02.2025].

dr Aneta Barbara Skuza

Uniwersytet Jana Kochanowskiego